

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

EESTI AJALOROMAANI POEETIKA JA POLIITIKA

Sissejuhatuseks

ENEKEN LAANES, LINDA KALJUNDI

Francis Haskell (1971: 109) on tabavalt märkinud, et vaevalt on ühegi teise kunstžanri prestiiž teinud läbi drastilisema languse kui ka ajaloomaali oma. XIX sajandil valitses ajaloomaal akadeemilist kunstimaailma ning oli publiku ja tellijate jaoks ligitõmbav nii emotsionaalses kui intellektuaalses plaanis. Ometigi kaotas ta oma positsiooni XX sajandi alguses sedavõrd lõplikult, et praegu tunduvad isegi XIX sajandi tippkunstnike katsed ajalugu pildis taas elustada banaalsetena. Ajalooromaani langus ei ole olnud ehk nii dramaatiline, kuid ka see on ennekõike XIX sajandi žanr nii oma sisult, vormilt kui ka ideoloogialt. Ajalooromaani ja -pildi esiletõus oli seotud XIX sajandi alguse suurte sotsiaalsete ja kultuuriliste murrangutega: muutunud ajatunnetuse, moderniseerumise ja rahvusluse tõusuga. XIX sajandil kehtestas ajalugu end akadeemilise distsipliinina, kuid plahvatuslikult kasvas ka ajaloo populaarne käsitlemine ning selle rakendas edukalt oma teenistusse rahvuslik ja riiklik identiteedilooma. Toona loodud ajalooromaanid ja -pildid pürgisid ühelt poolt looma rahvuse mineviku totaalset retrospektiivi, mis annaks võimalikult üksikasjaliku pildi inimkooslusest ja tema elukeskkonnast ajaloolises arengus ja kogu ühiskonna lõikes. Teiselt poolt allutasid nad selle detailirohke kujutise suurtele ideoloogilistele ja poliitilistele üldistustele. Selline kombinatsioon muutis mõlemad žanrid XIX sajandi rahvusluse jaoks iseäranis sobilikuks meediumiks.

Ajalooromaani ja -pildi parnassilt kadumise põhjused XX sajandil on samuti sarnased. Esimese maailmasõja kogemus muutis nende meelisteemade – sõja ja konfliktide – kangelaslikus võtmes kujutamise õõnsaks. Hiljem süvendas seda tendentsi veelgi Teine maailmasõda ning sellele järgnenud kolonialismi ja rahvusluse kriitika. Oma osa oli kirjandus- ja kunstimaailma muutumisel alates modernismi esiletõusust XX sajandi alguses. Ent sarnane on ka tagapõhi, millelt ajalooromaani ja -pildi vastu on kerkinud uus huvi – rahvusluse- ja mälu-uuringud. Kui alates 1980. aastatest hakati rahvuslust uurima konstruktivistlikult, siis tõusid tähelepanu keskmesse rahvuse konstrueerimise ja „traditsioonide leiutamise” vahendid.¹ Umbes samast ajast alates on ajalooromaani vastu hakatud huvi tundma ka mälu-uuringutest lähtudes. Ühest küljest on tegeldud kanooniliste ilukirjandusteoste, sealhulgas ajalooainelise ilukirjanduse rolliga rahvuslike mälupaikade ja kultuurimälu kujundamisel.² Teisest küljest on uus, 1990. aastateks välja kujunenud ja holokausti mäletamisest tõukunud mälukultuur (Huyssen 2003) mitmekesisistanud viise, kuidas kirjandus kujutab minevikku. See on aidanud kaasa ajaloolise ilukirjanduse esiletõusule bulvarikirjanduse varjust ja pannud seda uuesti tõsiselt võtma. Uue, tunnistuslikus paradigmas kirjutatud ja traumadele keskenduva ilukirjanduse seos varasema ajalooromaaniga on alles lahti harutamata. Küll võib nõustuda väitega, et tänapäeval kujutab ajalooa tegelev ilukirjandus endast distsipliinidevahelist piiriala, kuhu koguneb üha enam kirjanikke, ajaloolasi ja kirjandusteadlasi (Demos 2005: 329). Eesti kontekstis pole aga üllatav, et käesolev erinumber ilmub samal ajal, kui avatakse Balti ajalooajaloolaste pühendatud näitus ning ilmub Friedrich Ludwig von Maydelli (1795–1846) albumi „Viiskümmend pilti Venemaa saksa Läänemere-provintside ajaloo” (1839, 1842) kommenteeritud väljaanne.³

Eesti ajalooromaani uurimise muudab päevakajaliseks ka ajaloo naasmine kaasaegsesse eesti ilukirjandusse. Kui Andrus Kivirähki romaan „Mees, kes teadis ussisõnu” (2007) peab omamoodi dialoogi eesti ajaloolise jutustuse traditsiooniga, siis muus osas on see tagasitulek toimunud juba uues vormis ja traditsioonilise rahvusliku ajaloo huvisfäärist välja jäävatel teemadel. Andrei Hvostov huvitub ajaloolistes jutustustes „Võõrad lood” (2008) teadlikult vanadest vaenlasekuvanditest ja mitte-eesti tegelastest. Tiit Aleksejev oma suveräänses loomingus vaatab kohalikust ainesest hoopis kaugemale, ehkki ristisõjaroomanides „Palveränd” (2010) ja „Kindel linn” (2011) võib näha ka jätku Karl Ristikivi huvile Euroopa ajaloo vastu. Indrek Hargla alternatiivajaloolised romaanid ja populaarne ajalooliste kriminullide sari apteeker Melchioriga peaosas on ilmekas näide neist uutest impulssidest, mida eesti kirjandusse on toonud ajalooainelise ilukirjanduse žanriline mitmekesisustumi-

¹ Konstruktivistlike rahvusluseuuringute kohta vt Gellner 1983; Hobsbawm, Ranger 1983; Anderson 1991.

² Mälupaikade uurimises leidub siiski ka väga kõnekaid erinevusi. Pierre Nora (1984–1992) toimetamisel ilmunud ja mälu-uuringute jaoks kiiresti suundamääravaks kujunenud suurteos Prantsusmaa mälupaikadest hõlmab ainsa ilukirjandusliku autorina Marcel Prousti. Analoogne uurimus Saksamaa kohta (François, Schulze 2001–2002) seevastu nimetab terve rea n-ö kirjanduslikke mälupaiku: „Goethe”, „Theodor Fontane”, „Perekond Mann”, „Schiller”, „Grimmi muinasjutud”, „Heinrich Heine”, „Juut Süss”, „Karl May” jt.

³ Kaljundi, Kreem 2013. Tiina-Mall Kreemi kureeritud näitus „Kui kunstnik kohtus Kleioga. Ajalooajaloolaste 19. sajandil” on avatud Kadrioru kunstimuuseumis (september 2013 – märts 2014).

ne rahvusvahelisel tasandil. Kuigi XX sajandi traumade läbirääkimisel ei ole ilukirjandus olnud viimastel kümnenditel esirinnas, on siin suureks erandiks Ene Mihkelsoni looming, eriti tema romaanid „Ahasveeruse uni” (2001) ja „Katkuhaud” (2007). Neis asetatakse küsimuse alla valitsev tõlgendus Teisest maailmasõjast, koostööst nõukogude võimuga ja vastupanust sellele. Omal problemaatilisel moel on kirjanduse mõjujõule raske ajalooa tegelemisel osutanud Sofi Oksaneneni „Puhastuse” (2008, e.k 2009) retseptsoon. Sellele, et paljuski just ajalooromaani toel kujunenud ajaloooversiooni arutamise järele on laiemgi vajadus, viitasid ka 2013. aasta alguses „Eesti ajaloo” keskaega käsitleva köite (Selart 2012) ümber puhkenud vaidlused, mille keskmes olid ilukirjanduses loodud mälupaigad: muistne vabadusvõitlus ja Jüriöö.

Viimasel ajal ongi sageli väidetud, et eesti mälupaigad rajanevad ilukirjanduses loodud lugudele. Esmajoones Jüriöö näitel on Marek Tamm tõdenud, et „Eesti rahvuslik ajalookultuur on olnud eeskätt kirjanike kujundada” (Tamm 2008: 111). Iseäranis teedrajavat rolli mängisid eesti ajaloolise ilukirjanduse esimese tõusulaine ajal XIX sajandi lõpus loodud romaanid ja jutustused. Eduard Bornhöhe looming, eriti „Tasuja” (1880), muutis eesti keeles seni pea tundmatu sündmuse, Jüriöö ülestõusu (1343–1345) rahvusliku ajaloo tähtsuseks (Tamm 2008; Laanes 2012), luues ühtlasi eelduse eestlaste ajaloo kujutamisele igikestva võitlusena XIII sajandi alguses Saksa ristirüütlite kaotatud vabaduse taastamise nimel (Tamm 2007). XX sajandi alguses lisandus veel üks kirjanduses loodud mälupaik: Eduard Vilde romaani „Mahtra sõda” (1902) mõjul sai Mahtra talupoegade ülestõus (1858) teiseks rahvuse mineviku suursündmuseks (Lust 2003). Rahvusliku ajaloo juhtnarratiivi tõi teise suure mässu lisandumine märkimisväärset sidusust, võimaldades pikendada igikestva vabadusvõitluse traditsiooni XIX sajandini (Kaljundi 2006).

Seega on Eestis arusaam, et kirjandusel on olnud tähtis roll rahvusliku ajaloo ja kultuuriidentiteedi vormimisel, kujunenud peaaegu aabitsatõeks. Kumatigi, kui vähesed erandid kõrvale jätta, on žanri ajalugu eesti kirjandusloos lahti kirjutamata,⁴ nagu pole ka leidunud lähenemisviisi, mis oleks selle mõju täpsemaid toimimisviise põhjalikult kirjeldanud. Kõnekalt võib erandeid leida just žanri kõrgaegadest, näiteks eesti ajalooromaani teisest kuldajastust 1930. aastatel.⁵ Pärast pikemat pausi asus eesti ajalooromaani üle teoretiseerima Jaan Kross (1982, 1986a, 1986b) – autor, kelle ajalooaineliste teostega saab praegu kehtiva kirjanduskaanoni järgi alguse ka ajaloo kolmas tagasitulek eesti kirjandusse 1970. aastatel. Krossilt pärinebki äsja viidatud jaotus, mille kohaselt on ajaloolisel ilukirjandusel Eestis kolm kõrgaega: 1880., 1930. ja 1970.–1980. aastad. Ometigi vajab see kaanon veel põhjalikumalt revideerimist. Populaarsemal moel osutas sellele vajadusele muuseas ka raamatusari „Eesti lugu” (2008–2009), mille raames ilmunud 50 siinse ajaloo eri perioode kujutavat teost näitasid eesti ajalooromaani märksa mitmekesisema nähtusena.

Olgu siinkohal viidatud mõningatele kõige olulisematele vaikimisi omaks võetud eeldustele, millele praegune kaanon toetub. Esiteks eelistab see aja-

---

⁴ Kõige põhjalikumalt on käsitletud eesti ajalooromaani sünniperioodi, XIX sajandi lõppu ning seda nii kirjandusloolistes käsitlustes (Nirk 1966) kui ka mälu-uuringutest tõukuvates uurimustes.

⁵ 1930. aastate kohta vt Urgart 1940, Suits 1938. Ainulaadne on August Palmi (1935) kirjandussotsioloogiline uurimus ärkamisaegse ilukirjanduse mõjust.

looromaanina käsitleda teoseid, mis kujutavad kaugemat, igal juhul moderniseerumiseelset minevikku. Huviväärselt ei olnud selline eeldus veel sugugi ainuvaldav 1930. aastatel, mil mitmed kriitikud tervitasid muinasajast jutustavate romaanide kõrval enamgi XX sajandi algusest jutustavaid romaane nagu näiteks Jaan Kärneri „Tõusev rahvas” (1936–1937). Kui toona hinnati neid lugudena eesti rahvuse tõusust ja riikluse eelduste tekkimisest, siis olematamisi võib praeguse kõrvalejätmise taga näha ka teatavat nõukogudejärgset revolutsioonitüdimust (või isegi -eitust) – teatavasti puudutavad mitmed neist 1905. aastat.⁶ Ilmekas näide nõukogudeaegse tõlgendustraditsiooni mõjust on Eduard Vilde, kelle ajaloolisi teoseid ollakse harjunud tõlgendama realismi ja mitte ajalooromaani võtmes. 1930. aastatel käsitleti neid aga just nii ja pikendati sellega ajaloolise ilukirjanduse esimest tõusulainet XX sajandi alguseni.⁷ Samuti jätab nimetatud kolmele kuldajastule tähelepanu koondamine kaanonist välja paljud teistel ajahetkedel loodud teosed. Omaette huviväärse fenomeni moodustab paguluses loodud ajalooline ilukirjandus, mis on oma aineselt ja taotlustelt iseäranis kirev (Undusk 2007, 2012).

Käesolev topeelnumber püüab täita vähemalt mõne ülaltoodud lünkadest eesti ajalooromaani ajaloos ja tõlgendustraditsioonis, soovides esmajoones osutada žanri uurimises peituvale senikasutamata potentsiaalile. Teiseks pakub see välja uudse lähenemise: vaadelda eesti ajalooromaani ning ajaloolist ilukirjandust, filmi ja kunsti kultuurimälu uurimise seisukohalt. Järgneva sissejuhatuse eesmärk on esiteks tutvustada kultuurimälu mõistet, mis annab üksikkäsitlustele teatava raami, ja visandada võimalused, mida see eesti ajalooromaani uurimiseks pakub. Samas ei ammenda kultuurimälu vaatenurk kindlasti topeelnumbriks leiduvaid teoreetilisi lähenemisviise. Teiseks annab sissejuhatuse ülevaate ajalooromaani kui žanri puudutavast rahvusvahelisest uurimistööst, pöörates enim tähelepanu kirjanduse ja rahvusluse seostele, ning katsetab võimalusi asetada eesti ajalooromaani arengulugu sellesse konteksti.

Ajalooromaan ja kultuurimälu

Et kirjeldada seda, kuidas inimgrupid mäletavad oma minevikku, on viimase kahe aastakümne jooksul mälu-uuringutes kasutatud mitmeid mõisteid, nagu kollektiivne mälu, sotsiaalne mälu jt.⁸ Uurimaks ilukirjanduse rolli kogukondade mälu loomisel on kõige viljakamaks osutunud Jan ja Aleida Assmanni kultuurimälu mõiste, mida nad määratlevad kui „taaskasutatavate tekstide, piltide ja riituste [kogumit], mida „kultiveerides” ühiskond minapilti stabiliseerib ja edasi annab”. Selle mõjul sünnib „kollektiivselt jagatud teadmine – peaasjalikult mineviku kohta, kuid mitte ainult –, millele toetub rühma teadlikkus oma ühtsusest ja eripärast” (Assmann 2012: 1783). Assmannid toetuvad juba 1920.–1930. aastatel Maurice Halbwachsi loodud kollektiivse mälu mõistele ning tema käsitlusele mälu ühiskondlikust raamistikust, mis mõju-

⁶ 1905. aasta käsitlustele eesti ilukirjanduses on juhtinud tähelepanu Cornelius Hasselblatt (2007).

⁷ Seda teeb ka Herbert Salu (1964) paguluses ilmunud uurimus.

⁸ Hea ülevaate erinevatest mõistetest, nende eelistest ja puudustest leiab artiklist Olick, Robbins 1998.

tab individuaalsed mäletamist ja aitab luua grupisisest sidusust (Halbwachs 1992). Siiski arendasid Assmannid Halbwachsi käsitlust oluliselt edasi. Kui Halbwachsi arvates tuli lahus hoida kollektiivset mälu, mis kujuneb vahetu sotsiaalse suhtluse ja läbikäimise kaudu, ning kirja pandud ajalugu, mida ta pidas positivistliku historitsismi vaimus objektiivseks, siis Assmannid rõhutavad just kultuuriliste meediumide kaalukust mäletamist mõjutavate ühiste raamide loomisel, levitamisel ja ümberkujundamisel.

Pierre Nora, praeguste mälu-uuringute vaieldamatu klassik, tõmbab oma mälupaikade mõistega samuti tähelepanu nii materiaalsetele kui ka sümbolsetele paikadele, mille ümber mälestused koonduvad ja kristalliseeruvad (Nora 1989: 7). Selle lähenemise parimaks näiteks on tema toimetatud kogumik Prantsusmaa mälupaikadest (Nora 1984–1992). Lähtudes Halbwachst, omistab Nora mälupaikadele siiski üksnes teisejärgulise rolli, vastandades neile kogukonna vahetus suhtluses ühelt põlvkonnalt teisele edasikanduva tõelise mälu. Nora nostalgiline ja tsivilisatsioonikriitiline nägemus rõhutab niisiis vahetu mälu katkemist ning mäletamise jätmist mälupaikade hooleks,⁹ erinevalt Assmannitest, kes omistavad ilukirjandusele, filmidele, monumentidele ja rituaalidele esmase rolli kogukondade mälu loomisel. Samas rõhutavad ka nemad, et kultuurimälu on valikuline ja toimib põhimõtte järgi, mida Ann Rigney on õnnestunult nimetanud kasinuse printsipiiks (Rigney 2005: 16; vrd Assmann 2012: 1781). Seega koondab kultuurimälu tähendusi piiratud arvu kanooniliste tekstide ja mälupaikade ümber. Samas on kultuurimälu alati seotud olevikuga, nõudes suhestamist kaasaegse kultuurisituatsiooni ja selle vajadustega. Seetõttu on tulemuslik käsitleda seda protsessina, tekstide ja paikade pideva „kultiveerimisena”, mis hõlmab ka nende muutumist ja uusi tõlgendusi (Rigney 2012: 19).

See vaatenurk pakub viljakaid lähtekohti uurimaks eestlaste ajaloo- ja kultuurimälu loomist XIX sajandil. Balti valgustusliteraatidest ja romantilise rahvusluse ideedest mõjutatuna (Undusk 1997) valis eesti rahvuslik eliit tekkiva rahvuse võrdkujuks talupojad, projitseerides XIX sajandi sotsiaalse ja etnilise veelahkme ka kõige kaugemas minevikku. Rahva ajaloolise traditsiooni määratlemisel olid äratjad siiski lõhkise küna ees, sest puudusid ulatuslikumad allikad selle rahvakihi mineviku kohta. Suures osas koloniseerijate loodud kirjalik kultuur sisaldas vähe sündmusi ja tegelasi, mida eesti rahvuslased oleksid soovinud omaks nimetada, ja eriti vähe selliseid, millele rajada talupoegkonna kuulsusrikast ajalugu. Vastandudes koloniaalse ülemklassi ajaloole, tõsteti rahvuse mälu kandjana kilbile suuline kultuur, rahvaluule ja -pärimus, mille kogumisest sai üks tähtsamaid rahvuslikku liikumist mobiliseerinud ettevõtmisi. Samas viitavad juba kogumis- ja säilitamisaktiivsed ning ohtrad rekonstruktsioonid, et tegemist polnud elava traditsiooni, vaid selle taasleidmise, rekonstrueerimise ja arhiveerimisega, mis vajab erinevate kultuurimeediumide tuge. Selle ilmeks tõestuseks on Friedrich Reinhold Kreutzwaldi loodud rahvusliku kunsteeose „Kalevipoeg” problemaatiline seos rahvaluulega või ka erinevate pseudomütoloogiate ülevõtmine (Jansen 2004; Põldvee 2013). Ometi jäi arusaam folkloorist kui kultuurimälu kandjast tavateadvuses aktuaalseks kogu XX sajandi jooksul.

---

⁹ Just sellega seletab Nora ka mälupaikade vohamist, nentides, et „me kõneleme mälestust nii palju, kuna seda on nii vähe järele” ning et mälupaigad eksisteerivad seetõttu, et on kadunud mälu tõelised, loomulikud keskkonnad (Nora 1989: 7).

Siiski mängisid tõusva rahvuse ajaloomälu loomisel ja verimisel rahvaluulest olulisemat rolli populaarajaloolised kõned ja kirjutised ning ajalooline ilukirjandus. Ehkki rahvusliku ajaloo esimesed manifestid kutsuvad üles kõrvale heitma võõraste valitsejate poolt võõras keeles ja meeles kirja pandud allikad ning rajama uut eestipärast minevikutõlgendust rahvaluulele, tuginevad nad ise peamiselt koloniaalajaloo tüvitekstidele (kesk- ja varauusaegsetele kroonikatele ning neid vahendavatele balti valgustajate ja baltisaksa ajaloolaste teostele). Selle kõige iseloomulikumaks näiteks on Jakob Hurda „Pildid isamaa sündinud asjust” (1879), mis avapeatükis sedastab, et vanad kroonikad kõnelevad üksnes eesti rahva esivanemate välimisest ajaloost, kuna aga nende tõelise, sisemise ajaloo tundmaõppimiseks selle kõigis tahkudes tuleb pöörduda suulise pärimuse poole. „Vanad rahva laulud, vanad sõnad, ennemuistsed jutud, vanad veel nüüd leitavad kombed ja viisid ja sellesarnatsed asjad on meie ainus hallikas, kust peenem vana aja tundmine välja keeb,” kuulutab Hurt (1879: 18–19). Ometigi kujutab tema ajaloopiltide raamat endast põhisosas Liivimaa saksa koloonia rajamisloo, Henriku Liivimaa kroonika (1220. aastate teine pool) ümberjutustust. Henriku ja hilisemate, eriti varauusaegsete kroonikate (Balthasar Russowi, Christian Kelchi jt) otsene või vahendatud kasutamine alusmaterjalina iseloomustab ka järgnevaid eesti populaarseid ja ilukirjanduslikke ajalookäsitlusi. Nii sünnib XIX sajandi rahvuslik ajaloopilt dialoogis ja vaidluses nende tekstidega, mida loetakse vastukarva, kohandades ja koondades mälestused sobivate sündmuste ja tegelaste ümber (Kaljundi, Kļaviņš 2011: 423–432). Viisis, kuidas need rahvust loovad tekstid käisid ümber oma põhiliste allikatega, tuleb seega iseäranis hästi esile kultuurimälu valikulisus. Kuna piiratud hulka sündmusi, tegelasi ja motiive taaskasutatakse kasinuse põhimõtte alusel ajalooramatutes, romaanides, näidendites ja pildidel üha uuesti, siis teeb see mälestuste jäljed, nende liikumise ühest tekstist, ühest meediumist teise paremini nähtavaks ja eesti kultuurimälu hõlpsamini uuritavaks.

Kroonikate rolli kultuurimälus vaatlleb selles topeltnumbris **Juhan Kree-
mi** artikkel Balthasar Russowist. Kreem keskendub kõige rohkem kasutamist leidnud tegelastele, sündmustele ja seikadele mitte ainult eesti, vaid ka baltisaksa kirjanduses kahe sajandi vältel, osutades seega tabavalt, et eesti ja baltisaksa ajaloomälu kujunemist tuleks analüüsida märksa tihedamas seoses. Samuti vaeb ta kroonika neid omadusi, mis muutsid selle kultuurimälus nii ligitõmbavaks, nagu ladus stiil, novellilaadne sündmuste esitus, huumor ja ironia, humanistlik hoiak, empaatia talupoegade ja patriotism Tallinna suhtes.

Tulles ilukirjanduse kui kultuurimälu meediumi eripära juurde, on selle rolli „kaasaskantava monumendina” kõige põhjalikumalt vaaginud Ann Rigney (2004), osutades, et raamatute odavuse, tiražeeritavuse ning lugemisharjumuse plahvatusliku kasvu kõrval XIX sajandil on vähemalt sama olulised kirjanduse esteetilised omadused. Rigney (2001: 9) väidab, et ajalooromaanide lugejad küll teavad, et nad loevad ilukirjandust, kuid omistavad sealsetele minevikupiltidele siiski ajaloolise teadmise väärtuse. Rigney (2001: 19; vt ka Suits 1938: 981) seletab sellist lugemisviisi žanri hübriidsusega: ajalooromaan koosneb nii ajaloolistest kui ka väljamõeldud loelementidest, kasutab fiktsionaalse maailma loomiseks nii ajaloolisi materjale kui ka fantaasiat. Paradoksaalselt on just õigus asju välja mõelda see, mis muudab ilukirjanduse kultuurimälu meediumina nii tõhusaks, sest fantaasia võimaldab jutustada meelde-

jäävamat lugu kui näiteks ajalookirjutus, mida piirab jutustatu tõendamise kohustus.¹⁰ Kuid kui lugejad omistavad ajaloolisele ilukirjandusele võime ajalugu taasluua, siis toimib see Rigney järgi ikkagi vaid mitterahuldava versioonina ajaloost, mis just tänu oma teatavale puudulikkusele ja erapoolikusele võib käivitada kultuuris seda elavama uute tõlgendamiste ja ümberkirjutuste protsessi. Nii loobki ilukirjandus teatava ajalookirjutusliku desideraadi, annab lubaduse paremast ajaloost kunagi tulevikus (Rigney 2001: 39–56). Ja vahel pole see mitte sidus jutustus minevikust, mis tagab ilukirjanduse mõju, vaid just pinged ja mitmetähenduslikkus teose struktuuris, mis kutsub ellu uusi tõlgendusi (Rigney 2012: 38).

Hinnates ilukirjanduse toimimist kultuurimälus, uuritakse nii seda, kuidas näidendid, jutustused ja romaanid pruugivad olemasolevaid allikaid ja minevikupilte, kui ka seda, kuidas ilukirjanduses loodud minevikupilte kultuuris vastu võetakse ja edasi levitatakse ehk nende järelelu (Erll 2011: 156–157). Seega uurivad mitmed siinse topeelnumbri artiklid eesti kultuurimälu allikadena ka kaasaegset kirjanduslikku vormikultuuri. Kirjanduslikud žanrid, võtted, tegelasetüübid ja motiivid, mis olid levinud kohalikus kirjanduskultuuris või jõudsid siia välismaalt, mõjutasid oluliselt ajaloo kujutamist.

Vaadeldes ilukirjanduses loodud minevikupiltide järelelu, muutuvad tähtsaks retseptiooni ja kaanoni küsimused, sest kirjandus saab toimida kultuurimälu meediumina vaid siis, kui teda loetakse. Lai lugejaskond on ühest küljest kanoonilistel tekstidel, mille ringlemise ja pideva taastunnustamise tagab kultuur institutsionaalsete vahenditega (Assmann 2008: 100). Teisest küljest loetakse palju ka rahvakirjandust ja seetõttu peavad kultuurimälu uurijad loobuma kirjandusteadusele nii iseloomulikust kõrg- ja rahvakirjanduse vahelisest eristusest ning uurima minevikupiltide loomist ja levitamist populaarses kirjanduses. Miroslaw Hroch (1999: 101) on just seoses Ida-Euroopa XIX sajandi mittedominantsete etniliste gruppide (nagu näiteks eestlaste) ajaloomälu loonud meediumidega väitnud, et siin puudub vastavus esteetilise väärtuse ja sotsiaalse ning rahvusliku tähtsuse vahel. Uurides ajalooromaane kultuurimälu meediumina, saame seega seletada mitte ainult seda, miks mõned tekstid on säilitanud oma kanoonilise staatuse, hoolimata esteetilise väärtuse puudumisest, vaid ka seda, miks mõned ilmumisajal väga populaarsed tekstid on kiiresti unustusehõlma vajunud. Seega pakub kultuurimälu uurimine võtme kitsalt kirjandusteadusliku lähenemise seisukohalt ebaoluliseks muutunud tekstide lugemiseks, nagu seda on näiteks XIX sajandi idealistlikud ajaloolised jutustused või stalinismi aja kirjandus Eestis. Lisaks pakuvad retseptiooni kontekstis huvi ajaloolise ilukirjanduse redigeerimise juhtumid, mis pole eesti ajalooromaani puhul sugugi haruldased (Laanes 2012) ja peegeldavad samuti kultuurimälu muutumise protsesse.

Kuna kultuurimälu uurimus väidab, et ettekujutust minevikust vormivad kõige rohkem need lood, kujundid ja motiivid, mida korratakse erinevates meediumides (Rigney 2005: 20), siis ei ole see huvitatud mitte ainult kirjanduslikust retseptioonist, vaid ka ilukirjanduslikes tekstides loodud lugude, tegelaste ja motiivide laiemast järelelusest teistes meediumides. See järelelu võib jätkuda teatris, filmis või monumentaalkunstis, aga ka ajalookirjutuses,

---

¹⁰ Rigney (2001: 23) loetleb selliseid jutustamisstrateegiaid nagu valikulisus, ümbertõstmine ja lisamine, mis kõik suurendavad kujundlikku mitmekesisust ja muudavad kujutatud sündmused ja tegelased meelde jäävamaks.

avalikes rituaalides või mäluoliitikas. Seega ei tegele topeltnumber ajaloolise ilukirjandusega kui kitsalt kirjandusliku nähtusega, vaid uurib seda laiemas kultuurikontekstis seoses teiste mälu-meediumidega. **Maarja Ojamaa** artikkel 1944. aasta põgenemisloost kultuurimälus keskendub just erinevate meediumide rollile, mida ta uurib semiootilise intermediaalsuse teooria võtmes. Fookuses on ranna motiiv nii vahetult kaasaegsetes kui ka hilisemates kultuuritekstides. Kurioosumina näitab autor, kuidas kultuurimälus võib mingit sündmust hakata tähistama ka pilt, mis on valminud varem, kui sündmus ise aset leidis. Lisaks kaardistavad mitmed kirjanduslikele tekstidele keskenduvad artiklid neile oluliste mälu kujundite ja -motiivide esinemist visuaalkultuuris, sotsiaalses mälus jm.

Ajalooromaan ja rahvus

Küsimusele ajalooromaani laiema kultuurilise ja poliitilise konteksti kohta saab läheneda ka teise vaatenurga alt. Mitmed kirjandusteaduslikud uurimused seostavad žanri omadused moderniseerumise ja moodsate rahvuste tekkega XIX sajandil. Oma klassikalises, 1937. aastal ilmunud käsitluses väidab Georg Lukács (1983: 42, 53), et Walter Scotti romaanide üheks kõige olulisemaks uuenduseks oli see, kuidas need kujutasid aega. Scott näitas minevikku põhimõtteliselt erinevana olevikust, kuid samas kui selle eellugu ja ajaloolise arengu varasemat, tulevikku suunatud etappi. Sellist ajalooteadvust on nähtud rahvuste tekkimise ühe olulise eeldusena (Maxwell 2009; Jameson 1983).

Oma uurimuses romaani ja rahvuse seostest näeb Benedict Anderson (1991: 24–25) moodsa ajateadvuse kvintessentsina arusaama samaaegsusest, mis ühtlasi võimaldab luua rahvuse kui kujuteldava kogukonna. Romaan oma erinevate tegevusliinidega võimaldas luua pildi üksikisikute kogukonnast, kes ei pruukinud küll üksteist tunda, kuid kuulusid siiski kokku, sest nende elud kulgesid samaaegselt läbi tühja homogeense aja tuleviku suunas. Andersoni järgi loob kogukonna ruumi niisiis tegevusliinide samaaegsus. Arendades edasi Andersoni ideed, väidab Franco Moretti (1999: 20), et mitmed XIX sajandi romaani alajänrid toimisid „rahvusriigi sümboolse vormina, ... vormina, mis (erinevalt hümnist või monumendist) mitte ainult ei varjanud rahvuse sisemisi erinevusi, vaid suutis muuta need looks”. Ajalooromaan kujutab Moretti järgi rahvusriigi sisemisi piire ja seega on seal kesksel kohal pigem jutustuse ruum kui aeg. Sellest hoolimata tähistavad piirkondlikud erinevused ajalooromaanis rahvuse erinevaid ajaloolisi arenguetappe. Kustutades loo käigus rahvuse sisemised piirid, voolujoonestab ajalooromaan rahvust ja muudab ta sidusaks tervikuks.

Kuigi Jonathan Culleri (1999: 39) jaoks mängisid rahvuste tekkimisel kirjandusest olulisemat rolli siiski sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised faktorid, nagu majandusturud ja sõjad, mis tugevdasid erinevusi „meie” ja „nende” vahel, näeb ka tema kirjandusel abistavat rolli kujutamaks selliseid „meie” ja „nende” kogukondi, mida saaks seejärel sõdades üksteise vastu välja mängida. Mitmed topeltnumbri artiklid näitavadki, et ajalooromaanid tegelevad nii rahvustevaheliste kui ka ühe rahvuse siseste sotsiaalsete piiridega, mille eesmärgiks on identiteedi diferentsiaalne konstrueerimine.

Eesti ajalooromaani kujunemisloo paigutamine žanri rahvusvahelisse uurimusse ei ole siiski lihtne. Klassikalise scottiliku ajalooromaani poliitilist ja sotsiaalset mõju moderniseerumisele ja rahvuste loomisele piiratakse tavaliselt XIX sajandi esimese poolega (Lukács 1983; Maxwell 1998: 545). Pärast 1848. aasta sündmuse kaotas mineviku kujutamine ajalooromaanis väidetavasti seose eluliste olevikuprobleemidega ja muutus antikvaarseks vormiks, mille peamine ülesanne oli lugeja meelt lahutada (Anderson 2011). Lisaks on ajalooromaani vastu kõige rohkem huvi üles näidanud marksistlikus kirjandusuurimuse traditsioonis algusest peale kritiseeritud ajalooromaani seost romantilise rahvuslusega, püüdes ühtlasi ajalooromaani traditsioonist eraldada selle poliitiliselt progressiivne ja kunstiliselt väärtuslik osa ning heita ülejäänud natsionalistliku rahvakirjandusena üle parda (Jameson 1983: 3; Anderson 2011).¹¹ Kummatigi võib ajalooromaani kujunemisloo uurimine kultuurimälu seisukohalt ning väiksemate ja nooremate rahvuste kirjanduse näitel esitada tõsise väljakutse žanri ajaloole, mis on kirjutatud vaid paari Euroopa suurrahva kirjanduse pinnalt ja püüab eristada „tõsist ajalooromaani” rahvalikest vormidest, eitades viimaste sotsiaalset tähtsust.

XIX sajandi alguses Euroopa kirjanduses plahvatuslikult populaarseks saanud žanri jõudmist eesti kirjandusse alles sajandi lõpus saab selgitada hilinenud moderniseerumise ja eestikeelse kirjanduse hilise arenguga – eesti romaani ja ajalooromaani sünd langevad ajaliliselt kokku.¹² 1880. aastatel ei jõudnud ajalooromaan mitte üksnes eesti kirjandusse, vaid Venemaa Läänemereprovintsidesse ülepea. Jättes kõrvale valgustusdiskursusesse kuuluva Garlieb Helwig Merkeli jutustuse „Vanem Imanta” (1802), sündis baltisaksa ajalooromaan samal ajal kui eesti oma (Lukas 2006: 234–239). Ka Soomes algas ajalooromaani buum samal ajal, 1890. aastate alguses. Samavõrd oluliseks mõjuteguriks Eestis oli paar kümnendit varem alanud rahvuslik liikumine.

Seda, miks ajalooline proosa sai ajaloomälu kujundamisel XIX ja XX sajandi vahetusel nii mõjukaks, selgitab ka eesti rahvusliku ajalootraditsiooni noorus ja eestikeelsete ajalootekstide vähesus. Kuni vabariigi asutamiseni oli eestikeelne ajalugu asjaarmastajate luua ning piirdus populaarteaduslike kirjutiste ja kooliõpikutega, kuna unistus eesti autorite loodud uuest Eesti ja üldajaloo käsitlusest jäi täitumata (Viires 2001). Nagu juba mainitud, on üldtuntud Eduard Bornhöhe loomingu roll rahvusliku ajaloomälu loomisel. Bornhöhe valis kroonikates jäädvustatud, kuid eesti keeles peaaegu tundmatu sündmuse – Jüriöö ülestõusu – ning tegi sellest „Tasuja” retseptiooni kaudu ühe eestlaste ajaloo tähtsaima verstaposti.¹³ Seega illustreerib „Tasuja” hästi Ann Rigney väidet, et kirjandustekst võib mõjutada ajaloosündmuse kujunemist, ärgitades just oma ebatäiuslikkuse tõttu edasist uurimist ajalookirjutuses ja uusi tõlgendusi erinevates kunstilistes meediumides. Andres Saali jutustused, eriti tema ristisõdade triloogia,¹⁴ mis laiendasid eesti ajalooromaani aegruumi

¹¹ Näiteks eelistatakse selles traditsioonis Scotti väidetavalt Šoti valgustusest mõjutatud romaani „Waverley” romantilisemale „Ivanhoele” (Anderson 2011). Veel ühe hiljutise katse eristada „tõsist ajalooromaani” romantilisest pakub Brian Hamnett (2011).

¹² Eesti esimene romaan on Jaak Järve „Vallimäe neitsi” (1885). Nii võib ka žanri kiiret levikut ja laia populaarsust seostada eestikeelsete romaanide nappusega.

¹³ Samuti Jüriöö ülestõusuga seotud sündmuse kujutava jutustuse „Villu võitlused” (1890) populaarsus ei küündinud „Tasuja” erakordse menuni, ehkki aitas kindlasti kinnistuda arusaamal sündmuste tähtsusest.

¹⁴ „Vambola” (1889), „Aita” (1891) ja „Leili” (1893).

muinasaja ja ristisõdadeni, aitasid suuresti kaasa nii muistse vabadusvõitluse (Selart 2003) kui ka idealiseeritud muinasaja kuvandi kinnistumisele.

Bornhöhe ja Saali teosed määrasid XIX sajandi eesti rahvusliku ajaloo- pildi võtmeelemendid ja ajaloolise proosa fookuse. Keskenduti eestlaste ja ristisõdijate vahelisele koloniaalsele konfliktile, mida käsitleti valdavalt sõjaliste sündmuste – ristisõdade ja ülestõusude – kontekstis ning mille kaudu kujutati Eesti ajalugu rahvusliku talupojakogukonna sajanditepikkuse võitlusena baltisakslaste vastu. Ajalooline ilukirjandus on veel üheks märgiks balti valgustuse mõjudest eesti rahvuslikule liikumisele, eriti mis puudutab muinaseestlaste idealiseerimist, ristisõdade ja kolonialismi kriitikat.¹⁵ Samuti on XIX sajandi ajalooromaan tunnistanud sellest, mil määral suunavad ajalooga tegelemist alati olevikulisel huvid. Selles tugevalt esil olev koostöö ja vastupanu teema, mida käsitletakse sotsiaalselt ülespoole liikuva tegelase kaudu, oli kindlasti mõjutatud kaasaegsest ühiskondlikust situatsioonist, kus, hoolimata sotsiaalsest ja kultuurilisest mobiilsusest, vaevasid ühiskonda pärisorjuse pärand ning rahvuslikud ja seisuslikud hierarhiad.

Siin topeltnumbris käsitletakse rahvusliku ajaloomälu loomist XIX sajandil, aga mitte eestiaineliste, vaid Uue Maailma orjade ülestõuse käsitlevate ajalooliste jutustuste kaudu. **Piret Peiker** uurib Lydia Koidula oletatavasti mugandatud jutustuste põhjal, miks olid need lood rahvusliku liikumise ajal nii ligitõmbavad. Rääkides Ameerika ajaloost, kasutab Koidula seda topost käsitlemaks Eesti kaasaegset ühiskondlikku situatsiooni – pärisorjuse ja kolonialismi pärandit. Postkolonialistliku teooria võtmes näitab Peiker, kuidas Koidula ümberkirjutus anastab koloniseeriva kultuuri elemente, kust lugu on mugandatud, ja laeb need uute tähendustega. Samuti näitab Peiker, kuidas romantilise armastusloo pinnal peegelduvad pinged kõrgematesse sotsiaalsesse kihtidesse tõusnud eesti rahvusliku eliidi ja rahvuse võrdkujuks valitud talupoegade vahel [sellega seostuvad ängid on esil ka teistes varastes ajaloolistes jutustustes (Laanes 2012)].

Kui XIX sajandi lõpus katkestas tsensuur ajalooromaani buumi, mille raames ilmus ligi 30 teost (Nirk 1966: 504), siis XX sajandi alguses jätkas ajaloo käsitlemist Eduard Vilde. Kuigi ta oli kriitiline varasema ajaloolise proosa kirjandusliku väärtuse suhtes, arendavad tema realistlikus võtmes kirjutatud teosed suuresti edasi sajandi lõpus väljakujunenud pärisorjuse ja koloniaalvägivalla teemat, olgugi ajaluliselt lähemas minevikus. **Tiina Kirsi** artikkel keskendub sellele, kuidas Vilde analüüsib koloniaalvägivaldal sooliste suhete kaudu peremudeli sees, näidates naisi kui elavat vallasvara teoorjuse sotsiaalpoliitilise rõhumise süsteemis. Nagu öeldud, on Vilde romaanide, eriti „Mahtra sõja” roll kultuurimälu sarnane Bornhöhe omaga. Kuid Kirss rõhutab, et lisaks kangelasliku vabadusvõitluse kujundile toovad Vilde teosed koolikirjanduse kaudu eesti kultuurimälu nüansseerituma pildi eesti rahva kui sooliselt ja sotsiaalselt kuuluvuselt heterogeense sootsiumi mitmetest probleemidest.

Kui XIX sajandi eesti ajalooromaani saab Euroopa mudeli seisukohalt selektada hilinevad sotsiaalsete ja kirjanduslike protsessidega, siis žanri positsioon XX sajandi eesti kirjanduses – nii 1930. aastatel kui ka paguluses ja 1970.–1980. aastatel – erineb oluliselt Euroopa kirjanduse peavoolul rajanevast tõl-

¹⁵ Põhjalikku käsitlust XIX sajandi alguse balti valgustajate ideedest eestlaste kohta, mida eestlased hiljem kasutasid oma kultuuritraditsiooni loomiseks, vt Plath 2011.

gendusest, mille kohaselt Esimene maailmasõda ja modernismi võidukäik kahandasid ajalooromaani reputatsiooni olematuks (Anderson 2011). Seda ei saa väita uute, sõja ja impeeriumide lagunemise tulemusel sündinud rahvusriikide kohta. Euroopa mudelisse ei saa paigutada ka Jaan Krossiga alanud ajalooromaani tõusu 1970. aastatel. Ka rahvusvaheliselt tärkas sel ajal taas huvi ajaloo kujutamise vastu ilukirjanduses, kuid siis juba historiograafiliste metafiktsioonide kujul (Hutcheon 1988; Wesseling 1991), mis seadis kahtluse alla mineviku kujutamise võimalikkuse ja mängis sellega. Krossi looming ei vasta nendele vormilistele tunnustele, aga kui mõõname rahvusluse jätkuvat tähtsust ka 1970. aastate ajalooromaani jaoks, siis ei tähenda see sugugi, et tema teosed jääksid XIX sajandi ajalooromaani vormilistesse piiridesse. Eestist vaadates ei näi klassikalise ja postmodernistliku ajalooromaani vaheline lünk seega nii suur ja on olemas mitmeid vahevorme.

1930. aastate teisel poolel toimus Eestis ajalooromaani uus ja sedavõrd jõuline esiletõus, et kümnendi keskel tõrjus see mõneks aastaks kõrvale kõik teised romaaniliigid (Urgart 1940: 14). See ei osuta mitte üksnes ajaloo, vaid ka ajalooromaani kui žanri funktsionaalsusele noore rahvusriigi jaoks. Ehkki oma riigi rajamine oli toonud kaasa rahvusliku ajalooteaduse professionaliseerumise, mida täiendasid teised eriti 1930. aastatel soositud rahvusteadused, lõi rahvuse minevikku endiselt muuhulgas ajalooromaan. Tolle aja teostele on tunnuslik sõdadele keskendumine. Uue ainesena lisandusid Liivi ja Põhjasõda,¹⁶ kuid ootuspäraselt peegeldub ajalooromaani repertuaaris muistse vabadusvõitluse ja Vabadussõja kui eestlaste vabadusvõitluse kahe piiritähise olulisus. Siiski on Vabadussõja kui ajalisel lähema ainese puhul sõja käsitlemine ambivalentsem¹⁷ ning ka muistse vabadusvõitluse puhul ei saa rääkida sõja ühesest heroiseerimisest.¹⁸ Märksa rohkem on sellest põhjust kõnelda seoses pöördumisega eelkoloniaalse mineviku ja eriti viikingiainese poole.¹⁹ Samas osutab **Linda Kaljundi** artikkel eesti viikingiromaanidest, et hoolimata ajaloolisse ilukirjandusse kätketud potentsiaalset käibivaid ajalooversioone võimendada või teisendada, võib see teatud juhtudel tuua esile rahvuse ajaloos esinevad mõrad ja seda paremini kui mõni teine kultuurimälu meedium. Ehkki eesti viikingid peaksid esmapilgul pakkuma parimat ainet võiduka ja põhjamaise ajaloo loomiseks, ilmneb nendes konstrueeritud maskuliinsetes sõjakangelastes ja Sigtuna ründamise motiivis märke kolonialismi pärandiga seostuvast alaväärsusest.

Siiski ei piirdu sõdadevahelise perioodi ajalooline ilukirjandus 1930. aastate buumi kõrgharjal ilmunud teostega ega käsitle üksnes sõdasid, vaid jätkab ka mitmete teiste rahvuslikus narratiivis oluliseks saanud temade läbi-

---

¹⁶ Liivi sõjast jutustab Enn Kippeli romaan „Suure nutu ajal” (1936) ja Edgar Valter Saksa „Hannibali rahvas” (1936), Põhjasõjast Enn Kippeli „Kui Raudpea tuli” (1937) ja August Mälgu „Surnud majad” (1934).

¹⁷ Selle heaks näiteks on August Gailiti „Isade maa” (1935) ja eriti Albert Kivika „Nimed marmortahvlil” (1936), milles erinevate klasside ja maailmavaadete vahelised vastuolud joonistuvad välja märksa reljeefsemalt kui selle ainetel lavastatud filmis (2002).

¹⁸ Nii peegeldub praegu tuntuimas muistse vabadusvõitluse ainelises ajalooromaanis, Mait Metsanurga teoses „Ümera jõel” (1934) tugevalt kirjaniku pahempoolne maailmavaade. Otseselt sõjaromaan ei ole ka Karl August Hindrey Eesti ristsõdade aineline diloogia „Loojak” (1938), kuigi see määratlus sobib Enn Kippeli teose „Issanda koerad” (1938) kohta, mis jutustab liivlaste võitlusest ristsõdijatega.

¹⁹ Eesti viikingeid kujutavad Karl August Hindrey „Urmas ja Merike” (1935–1936) ning August Mälgu „Läänemere isandad” (1936).

kirjutamist.²⁰ Omaette suurt erandit kujutab endast Aino Kallase looming, mida analüüsib **Aivar Põldvee** artikkel. Ehkki Kallase meistriaastate tööd on loodud peamiselt Eesti ajaloo ainetel, keeldus ta end ajalookirjanikuks pidamast. Põldvee tõlgendab seda kui ajaloo eest põgenemist, mõistes siinkohal ajalootuna rahvusriiklikust ideoloogiast mõjutatud ajalookirjutust nii teaduslikus kui ka ilukirjanduslikus vormis. Sõdadevahelisel ajal ei arvatudki Kallase teoseid eesti ajaloolise ilukirjanduse osaks. Need tekitasid vihast poleemikat, mis seostub võõramaalasest naisautori kahekordselt piiripealse positsiooniga. Praeguseks aga on Kallase töödest saanud eesti (ajaloolise) ilukirjanduse loomulik osa ja need toimivad sillapeana Jaan Krossi loominguga.

Teatavasti ei toonud nõukogude korra kehtestamine kaasa Eesti ajaloo täielikku ümberloomist, vaid uus tõlgendus võttis üle ja mugandas mitmeid varasemaid elemente, rõhutades ennekõike eestlaste ajaloolist võitlust sakslaste rõhumise vastu. Selle raames jätkus ositi ka varasema ajaloolise ilukirjanduse traditsioon, mida toetas Tasuja figuuri jõuline kasutamine Nõukogude propagandas Teise maailmasõja ajal. Järjepidevuse tekkimisele aitas kaasa 1930. aastate ühe viljakama autori, Enn Kippeli jutustus „Meelis” (1941), millest kujunes üks Nõukogude Eesti keskseid ajaloolisi jutustusi. Muistsesse minevikku puutuvalt kujuneski sõja-aastatel ja nõukogude korra alguses valitsevaks ajaloolise proosakirjanduse vormiks noorsoojutustus.²¹ Ent kuna marksistliku ajalookäsitluse keskmes polnud mitte rahvus, vaid klass, siis avaldati 1950.–1960. aastatel samuti rida peamiselt eesti talupoegade ajaloo ja klassivõitluse ainelisi romaane, mille tegevustik paigutub üldiselt XX sajandi esimesse poole.²² Selle traditsiooni tuntuimaks näiteks on Aadu Hindi „Tuuline rand” (4 kd, 1951–1966), mis autori sõnutsi oli inspireeritud Vilde „Mahtra sõjast”.

Hoopis mitmekesisem on paguluses loodud ajalooromaan ning seda nii aineselt kui käsitlusviisidelt. Ehkki noorsookirjanduses jätkus ka seal 1930. aastate traditsioon, siis paguluse juhtivaid ajalooromaane iseloomustab kaugenemine Eesti ainesest. Lisaks Karl Ristikivi Euroopa ajaloo ainelistele suurtele romaanitrioloogiatele on heaks näiteks Ain Kalmuse religioonijaloolised teosed.²³ Kalmuse looming ilmestab hästi teistki paguluses esile kerkinud tendentsi, ristisõdade aja vaatlemist mitte ristiusule vastanduvast, vaid selle tootajatega koostööd tegevast perspektiivist.²⁴ Kuigi pagulaskirjanike ajalooromaanide tipu moodustavad vanema ajaloo ainelised teosed, leidis ilukirjanduses mitmetahulist käsitlemist ka eksiilkogukonna jaoks kesksel positsioonil olev lähiajalugu: iseseisvuse kaotamine, Teine maailmasõda, Läände põgenemine ja vastupanu Nõukogude Eestis.

²⁰ Orjuse teemat jätkab kesksete autorite töödest Mait Metsanurga „Tuli tuha all” (1939), mille tegevustik paigutub Rootsi aja lõpus aset leidnud suure näljahäda aegadesse. Jätku leidis ka Jüriöö ülestõusu ilukirjanduslik kujutamine, esmajoones tänu Enn Kippeli samanimelisele romaanile (1939).

²¹ Ennekõike Aadu Hindi „Metshaned” (1945). Tänu kooliprogrammi arvamisele kujunes nõukogude perioodil mõjukaks ka tema „Vesse poeg” (1948).

²² Näiteks Erni Krusteni „Noorte südamed” (2 kd, 1954, 1956), mis kirjeldab ühe Eesti küla elu 1905. aasta revolutsiooni aegu.

²³ „Prohvet” (1950), „Tulised vankrid” (1953) ja „Juudas” (1969).

²⁴ Kalmuse triloogia „Jumalad lahkuvad maalt” (1956), „Toone tuuled üle Maa” (1958), „Kuju enne õhtut” (1964) peategelane on Henriku Liivimaa kroonikast tuntuim ristitud eestlane Tabelinus. Bernard Kangro „Kuu päeva” (1980) vaatleb siinseid ristisõdu Lundi peapiiskopi Andreas Suneseni fiktiivse päeviku vormis – vaatenurk, mis leiab kasutamist ka Krossi romaanis „Väljakaevamised” (1990).

Praegu käibivas kaanonis seostub eesti ajalooromaani renessanss Jaan Krossi ajalooaineliste teoste ilmumisega alates 1970. aastatest. Kross eristub rõhutatult klassiteadlikust Nõukogude Eesti ajaloolisest ilukirjandusest, kuid samuti sõjaeelsest traditsioonist. Pöördudes vanema ajaloo poole, katab Krossi looming terve rea erinevaid Eesti kesk- ja uusaja ajaloo perioode ja teemasid, keskendudes sealjuures eestlaste ja sakslaste vahekihti kuuluvatele tegelastele²⁵ või siis keskviimuga vastuollu sattunud (balti)sakslastele.²⁶ Omaette teemaderingi moodustab Krossi loominguhulga probleem, kas ja kuivõrd tuleks keskendumist koostöö ja vastupanu teemale lugeda allegooriliselt nõukogude võimu kriitikana. See seostub otseselt ka küsimusega, kas ajalooromaani uut ja Euroopa peavoolu kirjanduses erandlikku esiletõusu 1970. aastatel saab seletada esmajoonelise poliitiliste ja rahvuslike põhjustega.

1970. aastatel hakkasid lisaks Krossile ajaloolise ainesega tegelema mitmed teised juhtivad autorid. Üks tolle aja võtmeteoseid, Mats Traadi filmistenaariumist ümber töötatud „Tants aurukatla ümber” (1971) on ühtlasi heaks näiteks, kuidas ajaloolise ilukirjanduse tähendust vormivad ja võimendavad teised kultuurimälu meediumid – antud juhul teatrilavastus (1973) ning hiljem ka film (1987). Traadi ajalooainelised teosed, nii omapärane luulevormis „Harala elulugude” sari kui ka 12-osaline panoraamromaan „Minge üles mägedele” (1987–2010), on siiani põhjalikumalt käsitlemata. Teise keskse autori Arvo Valtoni ajalooaineline looming tegeleb Euroopa ja Aasia ajalooga.²⁷ Ajaloo atraktiivsusest annab samuti märku populaarsema ajalooromaani süünd 1980. aastatel, näiteks Herman Sergo looming. Tähelepanuväärselt ei käsitle ka Sergo menukaimad teosed otseselt eestlaste minevikku. „Näkimadalad” (1984–1985) ei kujuta eestlaste, vaid rannarootslaste ajalugu XVIII sajandil, seostades selle siiski ajalooromaanis kinnistunud pärisorjusevastase võitluse teemaga.²⁸

Ajaloolise ainese käsitlemist ilmestasid toona ajaloolaste ja kirjanike debatted, mille käivitamisel oli oluline roll mängida Lennart Meri teostel, esmajoonelises „Hõbevalgel” (1976), mis kompas fiktiivse, teadusliku ja populaarse ajalookirjutuse piire. **Märt Väljataga** artikkel uuribki Lennart Meri ja eriti Jaan Krossi loominguhulga ümber puhkenud ajalooaineliste ja -kirjanike debatte 1970.–1980. aastate hilisnõukogude olustikus. Neid vaidlusi iseloomustab nii ajaloolaste umbusk fiktsiooni suhtes kui ka kirjanike ambitsioon liikuda oma teostega ilukirjanduse piiridest välja ajaloo alale. Väljataga näitab, et just Krossi reproduktiivne illusionism, holograafiline aretus ja meeleline detailsus muutsid ta ajaloolaste kriitikale eriti haavatavaks.

Vastupidiselt levinud ettekujutusele käsitles nõukogude kirjandus märkimisväärses ulatuses ka lähiajaloo keerulisi teemasid, ehkki prillid sellise mälu kirjanduse käsitlemiseks leiti rahvusvaheliseltki alles 1990. aastate alguses seoses uue mälu kultuuri tekkimisega. Suur osa sõjajärgset kirjandust

²⁵ Balthasar Russow teoses „Kolme katku vahel” (4 kd, 1970–1980), Johann von Michelson „Michelsoni immatrikuleerimises” (1971) ning Johann Voldemar Jannsen „Pöördtoolitunnis” (1971).

²⁶ Timotheus von Bock „Keisri hullus” (1978), Friedrich Martens „Professor Martensi ärasõidus” (1984), Bernhard Schmidt „Vastutuulelaevas” (1987).

²⁷ Novellikogu „Õukondlik mäng” (1971) aineseks on Euroopa, romaani „Teekond lõpmatu teise otsa” (1978) aga Aasia ajalugu. Valton kirjutas ka mitmeid ajalooliste filmide stsenaariume: originaalstsenaarium „Hundiseaduste aegu” (1984), Herman Sergo romaanil rajanev „Näkimadalad” (1987–1988).

²⁸ Ka Sergo „Randröövli” (1988) peategelane on Ludwig von Ungern-Sternberg.

tegeles Teise maailmasõjaga, kuid mitte üksnes sõdimisega Punaarmees, vaid ka Saksa okupatsiooni ajaga Eestis.²⁹ Ehkki see kirjandus püüdis kehtestada keeruliste sündmuste käsitlemisel oma nõukogulikku tõlgendust ning eristada õigeid ja valesid tegutsemismustreid, ei saa öelda, et hiljutised vägagi raske kogemused oleks täiesti maha vaikitud. Katset leida võti nõukogudeaegse kirjanduse uueks lugemiseks kujutab endast **Aare Pilve** artikkel, mis vaatleb ajaloolise romaani vaatenurgast Rudolf Sirge tähtsamaid romaane. Pilv analüüsib sotsrealismi klassikaliseks näiteks peetud romaanis „Maa ja rahvas” (1956) sisalduvat ideoloogilist mitmetähenduslikkust, kasutades vene kirjandusteadlase Sergei Zavjalovi teooriat varjatud traumamärkidest stalinistlikus kirjanduses. Laiemalt raamivad Pilve uurimust kultuurimälu selektiivsuse probleem ning küsimus, miks me Sirget tänapäeval enam ei loe ja mida me võidame katsega tuua tema looming tagasi kultuurimällu.

Sõja läbikirjutamine jätkus ka hilisemate kümnendite romaanides, muutes järk-järgult mitmetahulisemaks. Saksa okupatsiooni käsitlemisele lisas naisvaatenurga Lilli Promet,³⁰ Punaarmees sõdimise kogemuse kujutamise sõjaveteranide perspektiivist muutsid oluliselt komplitseeritumaks Paul Kuusbergi „Enn Kalmu kaks mina” (1961)³¹ ja hiljem veelgi enam Juhan Peegli „Ma langesin esimesel sõjasuvel” (1979), mis oli ühtlasi tugevalt sõjavastane teos. Seda oli ka Ülo Tuuliku saarlaste sundevakueerimist Saksamaale kirjeldav „Sõja jalus” (1974), mis kasutas uudset dokumentaalaromaani vormi (vt Undusk 2010). Omaette fenomeni moodustab lähiajaloo mahavaikitud teemade kajastumine esmajoones populaarsete autorite töodes. Nõukogude vangilaagri ja sellele eelnenud Saksa armees sõdimise kogemuse toob Nõukogude Eesti kirjandusse Raimond Kaugveri „Nelikümmend küünalt” (1966). Herman Sergio kujutas oma esimeses romaanis „Põgenike laev” (1966) eestlaste Läände põgenemist Punaarmee pealetungi eest ning Heino Kiige „Tondiõomaja” (1970) vaatles kriitiliselt põllumajanduse sundkollektiviseerimist. Ajalootabude esiletoomisel on praeguseks sümbolse tähenduse omandanud kirjanduskaanoni tippu kuuluv teos, Viivi Luige *glasnost*’i alguses avaldatud „Seitsmes rahukevad” (1985), mis kirjeldab lapse silmade läbi sõjajärgse eluolu viletsust ning vihjab nii metsavendadele kui ka küüditamistele.

Ajaloomälu mängis suurt rolli Eesti iseseisvuse taastamisel ning seda nii poliitilises, õiguslikus ja sotsiaalses kui ka identiteediloomelises plaanis (Tamm 2012). Ühelt poolt oli toonane mäluoliitika suunatud järjepidevuse loomisele sõjaeelse vabariigiga, teiselt poolt aga Teise maailmasõja ja nõukogude repressioonide jäädvustamisele. Viimane ülesanne oli iseäranis keeruline, kuna puudusid sobivad tõlgendusmudelid, teema oli vähe läbi kirjutatud ja tekitas poliitilisi pingeid. Ehkki ilukirjanduse roll on jäänud 1980. aastate lõpus alanud hoogsale mälestuste kogumise varju, ei saa alahinnata selle antud eeskujud kaudu aega allasurutud teemade ja mälestuste loostamisel. Nii pakkusid küüditamise ja vangilaagri kogemuse kirjeldamise jaoks esimese raamistiku Heino Kiige „Maria Siberimaal” (1988), Arvo Valtoni „Masendus ja lootus” (1989) ning Raimond Kaugveri „Kirjad laagrist” (1989). Samal ajal pöördub

²⁹ Üheks paremaks näiteks sõjajärgsest ajast on Osvald Toominga teosed.

³⁰ Romaanid „Meesteta küla” (1962), „Primavera” (1971) ja „Tüdrukud taevast” (1979). Promet kirjutas ka stsenaariumi Saksa okupatsiooni kujutavale telefilmile „Pimedad aknad” (1968, stsenaarium 1961).

³¹ Selle tähendust võimendas veelgi romaani ainetel valminud film „Inimesed sõdurisinelis” (1968).

lähiajaloo poole Jaan Kross, kes asub jäädvustama oma versiooni selle põlvkonna ajalookogemusest, kelle täiskasvanuks saamine langes kokku iseseisvuse kaotamise ja Teise maailmasõjaga.³²

Nagu käesolev sissejuhatus juba osutab, on topeltnumbris pruugitud ajalooromaani määratlus lai ja kõikehaarav, kusjuures *ajalooromaani* on kasutatud suupärasema sünonüümina traditsioonilisele mõistele *ajalooline romaan*. Mõned artiklid uurivad ajalooromaane selle ranges tähenduses, teised tegelevad jutustuste, näidendite või hoopis teiste ajalugu käsitlevate žanridega. Lõpetuseks olgu mainitud, et avaldatud artiklid tuginevad 2011. aasta märtsis Tallinnas toimunud konverentsil „Ajalooromaan: poeetika ja poliitika” peetud ettekannetele.³³ Täname kõiki autoreid, kes lasid ennast lahkelt intrigeerida kutsest vaadelda eesti ajalooromaani uue pilguga ning loodame, et kuna järgnevad artiklid suudavad paratamatult haarata vaid osa selles ülevõttes peituvast potentsiaalist, siis ärgitab topeltnumber uusi tõlgendusi ka edaspidi.

Kirjandus

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London–New York: Verso.
- Anderson, Perry 2011. *From Progress to Catastrophe: The Historical Novel*. – *London Review of Books*, kd 33, nr 15, lk 24–28.
- Assmann, Aleida 2008. *Canon and Archive*. – *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Toim A. Erll, A. Nünning. Berlin–New York: de Gruyter, lk 97–107.
- Assmann, Jan 2012. Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet. – *Akadeemia*, nr 10, lk 1775–1786.
- Culler, Jonathan 1999. *Anderson and the Novel*. – *Diacritics*, kd 29, nr 4, lk 19–39.
- Demos, John 2005. *Afterword: Notes From, and About, the History/Fiction Borderland*. – *Rethinking History*, kd 9, nr 2/3, lk 329–335.
- Erll, Astrid 2011. *Memory in Culture*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan.
- François, Etienne, Schulze, Hagen (toim) 2001–2002. *Deutsche Erinnerungs-orte*. 3 kd. München: Beck.
- Gellner, Ernest 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca–New York: Cornell University Press.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hamnett, Brian 2011. *The Historical Novel in Nineteenth Century Europe: Representations of Reality in History and Fiction*. Oxford–New York: Oxford University Press.

³² Selle silmapaistvaimad näited on „Paigallend” (1998) ja „Wikmani poisid” (1988), kuid Teise maailmasõjaga tegeleb ka „Mesmeri ring” (1995) ja kogumik „Silmade avamise päev” (1988).

³³ Konverents oli osa Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse juures aastatel 2011–2013 teostatud kollektiivsest uurimisprojektist „Ajalooromaan kui kultuurimälu meedium” (ETF-i grant nr 8530, grandi hoidja Eneken Laanes). Lahutamatu osa kollektiivsest uurimisest, mille tulemusi käesolev topeltnumber paljuski tutvustab, on ka varem ilmunud: Eneken Laanese (2012) artikkel „Tasujast” ja Jaan Unduski käsitus Ristikivist (Undusk 2012).

- Haskell, Francis 1971. *The Manufacture of the Past in Nineteenth-Century Painting. – Past and Present*, kd 53, nr 1, lk 109–120.
- Hasselbatt, Cornelius 2007. 1905. aasta eesti romaanis. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 864–877.
- Hobsbawm, Eric, Ranger, Terrence (toim) 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch, Miroslaw 1999. Historical belles-lettres as a vehicle of the image of national history. – *National History and Identity: Approaches to the Writing National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Toim M. Brandt. Helsinki: Finnish Literature Society, lk 97–108.
- Hurt, Jakob 1879. *Pildid isamaa sündinud asjust*. Tartu: K. Mattiesen.
- Hutcheon, Linda 1988. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York–London: Routledge.
- Huyssen, Andreas 2003. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press.
- Jameson, Fredric 1983. Introduction. – Georg Lukács, *The Historical Novel*. Lincoln, London: University of Nebraska Press, lk 1–8.
- Jansen, Ea 2004. Muinaseesti panteon: Faehlmanni müütide roll eestlaste rahvusteadvuses. – Ea Jansen, *Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse*. Tartu: Ilmamaa, lk 268–284.
- Kaljundi, Linda 2006. Hingejõu ilmed ja meelegaigus: mäss Eesti ajaloomälu ja selle keskaegsetes tüvitekstides. – Paar sammukest XXII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 15–30.
- Kaljundi, Linda, Klaviņš, Kaspars 2011. *The Chronicler and the Modern World: Henry of Livonia and the Baltic Crusades in the Enlightenment and National Traditions. – Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Toim M. Tamm, L. Kaljundi, C. S. Jensen. Farnham: Ashgate, lk 409–456.
- Kross, Jaan 1982. Ajalooainelisest kirjandusest Eestis. Ettekanne Torontos ja New Yorgis 1974. – Jaan Kross, *Vahelugemised III*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 100–114.
- Kaljundi, Linda, Kreem, Tiina-Mall (koost) 2013. Friedrich Ludwig von Maydelli pildid Baltimaade ajaloost. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, Kadrioru Kunstimuuseum.
- Kross, Jaan 1986a. Vastused „Noorte Häälele”. – Jaan Kross, *Vahelugemised IV*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 73–81.
- Kross, Jaan 1986b. Ettekanne Tampere kirjanikeorganisatsioonis oktoobris 1982. – Jaan Kross, *Vahelugemised IV*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 131–149.
- Lanes, Eneken 2012. Vaba mees Bornhöhe „Tasujas”. *Kultuurimälu, rändavad vormid ja rahvuse rajajooned*. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 481–498.
- Lukács, Georg 1983. *The Historical Novel*. Lincoln–London: University of Nebraska Press.
- Lukas, Liina 2006. Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918. (Collegium litterarum 20.) Tallinn–Tartu: Underi ja Tuuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakond.
- Lust, Kersti 2003. Mahtra sõda. – *Vikerkaar*, nr 10–11, lk 121–130.
- Maxwell, Richard 1998. *Historical Novel. – Paul Schellinger, Encyclopedia of the Novel*. Kd 1. Chicago–London: Fitzroy Dearborn Publishers, lk 543–548.

- Maxwell, Richard 2009. *The Historical Novel in Europe, 1650–1950*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Moretti, Franco 1999. *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London–New York: Verso.
- Nirk, Endel 1966. E. Bornhöhe ja teised ajaloolise jutustuse viljelejad. – Eesti kirjanduse ajalugu. Kd II. XIX sajandi teine pool. Toim E. Nirk. Tallinn: Eesti Raamat, lk 462–506.
- Nora, Pierre (toim) 1984–1992. *Les lieux de mémoire*. 7 kd. Paris: Gallimard.
- Nora, Pierre 1989. *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*. – *Representations*, nr 26, lk 7–24.
- Olick, Jeffrey K., Robbins, Joyce 1998. *Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices*. – *Annual Review of Sociology*, nr 24, lk 105–140.
- Palm, August 1935. *Ärkamisaja olustiku- ja ideeproosa ning ajalooliste jutustiste osatähtsus rahva elus*. – *Raamatu osa eesti rahva arengus*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 125–183.
- Plath, Ulrike 2011. *Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russlands. Fremdheitskonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Põldvee, Aivar 2013. *Vanemuise sünd. Lisandusi eesti pseudomütoloogia ajaloolle*. – *Tuna*, nr 1, lk 10–31.
- Rigney, Ann 2001. *Imperfect Histories: The Elusive Past and the Legacy of Romantic Historicism*. Ithaca–New York: Cornell University Press.
- Rigney, Ann 2004. *Portable Monuments: Literature, Cultural Memory, and the Case of Jeanie Deans*. – *Poetics Today*, kd 25, nr 2, lk 361–396.
- Rigney, Ann 2005. *Plenitude, scarcity and the circulation of cultural memory*. – *Journal of European Studies*, kd 35, nr 1, lk 11–28.
- Rigney, Ann 2012. *The Afterlives of Walter Scott: Memory on the Move*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Salu, Herbert 1964. *Eduard Vilden historiallisest romaanist*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Selart, Anti 2003. *Muistne vabadusvõitlus*. – *Vikerkaar*, nr 10–11, lk 108–120.
- Selart, Anti (toim) 2012. *Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg*. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Suits, Gustav 1938. *Ajaloo kirjandusloos*. – *Õpetatud Eesti Seltsi toimetused XXX*. Tartu: K. Mattiesen, lk 981–991.
- Tamm, Marek 2007. *Eestlaste suur vabadusvõitlus: järjepidevus ja kordumine Eesti ajaloomäälus*. – *Riigikogu Toimetised*, nr 16, lk 9–19.
- Tamm, Marek 2008. *Bornhöhe „Tasuja” ning Jüriöö-tekst eesti kultuuris*. – *Eduard Bornhöhe, Tasuja. Jutustus Eesti vanast ajast*. Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, lk 111–128.
- Tamm, Marek 2012. *Kadunud aja otsinguil. Taasiseseisva Eesti määlupoliitikat*. – *Marek Tamm, Monumentaalne ajalugu. Loomingu Raamatukogu*, nr 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 130–159.
- Undusk, Jaan 1997. *Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. Merkel – Jakobson – Hurt*. – *Keel ja Kirjandus*, nr 11, lk 721–734; nr 12, lk 797–811.
- Undusk, Jaan 2007. *Ajalookirjutusest Eestis ja eksiilis Teise maailmasõja järel: vähiku mõtted*. – *Tuna*, nr 1, lk 4–26.

- U n d u s k, Jaan 2010. Tuulik ehk unistus tapvast reaalsusest. – Looming, nr 2, lk 255–272.
- U n d u s k, Jaan 2012. Mälukaotuskirjandus. Mälukaotuse loovast funktsioonist Karl Ristikivi ajaloolises proosas. – Looming, nr 10, lk 1456–1476.
- U r g a r t, Oskar 1940. Moodne eesti ajalooline romaan. – Ajalooline Ajakiri, nr 1, lk 14–23.
- V i i r e s, Ants 2001. Eestlaste ajalooteadvus 18.–19. sajandil. – Tuna, nr 3, lk 20–36.
- W e s s e l i n g, Elizabeth 1991. Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovations of the Historical Novel. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

The poetics and politics of Estonian historical fiction: Introduction

Keywords: Estonian historical fiction, cultural memory, nation building

During the past 150 years historical fiction has been one of the key „memory forms” contributing to the making and consolidation of Estonian cultural memory and national history. Nevertheless, it has rarely been studied from that perspective. The introductory article to the special issue on the Estonian historical novel and cultural memory firstly gives an overview of the concept of cultural memory and discusses the perspectives it opens up for the study of the Estonian historical novel. It also suggests some new ways to explore the relationship of historical fiction with other media of cultural memory such as historiography, politics of history, and visual culture. Secondly, the article places the Estonian history of the genre in an international context, giving a brief overview of its development during different periods of Estonian history and concentrating in particular on the link between the historical novel and nation building. Alongside many similarities with the developments in other literatures, the article highlights some considerable digressions from the European mainstream, namely, the eminent role of the historical novel in the newly established Estonian nation state in the 1930s and during the late Soviet period in the 1970s.

Eneken Laanes (b. 1972), PhD, Under and Tuglas Literature Centre of the Estonian Academy of Sciences, senior research fellow; Tallinn University, associate Professor of Comparative Literature, eneken@utkk.ee

Linda Kaljundi (b. 1979), MA, Finnish Literature Society, researcher; Institute of History, Tallinn University, research fellow, linda.kaljundi@tlu.ee